

Dr. Anton Polšak

Zavod RS za šolstvo
anton.polsak@zrss.si

COBISS: 1.03

<https://doi.org/10.59132/geo/2024/3/44-53>

Grad Žusem in žusemsko gospostvo

Žusem Castle and Nobility

Izvleček

Prispevek osvetli nekaj dejstev in na kratko opiše okoliščine, ki so oblikovale žusemsko gospostvo in grad Žusem na Kozjanskem. V začetku 11. stoletja je bilo ozemlje svobodna (alodna) posest savinjskega mejnega grofa Viljema II. Po njegovi smrti je posest podedovala žena Hema (sv. Ema). Še pred smrtjo je ustanovila ženski samostan v Krki (Gurk) na Koroškem in nanj prenesla posest. Kmalu je posest prešla v roke krške škofije, ki jo je podeljevala različnim ministerialom (zakupnikom), ki so izhajali z nemškega območja. Grad je bil verjetno pozidan v 12. stoletju in je bil v osnovi romanski. V gotskem obdobju so ga večkrat dozidavali in prezidavali, končno podoba pa je dobil v pozni renesansi, ko so mu prizidali celotno zahodno stran z dvema obrambnima stolpoma. Zadnji lastnik ga je l. 1871 razkril in deloma porušil in od takrat se nekdanja mogočna stavba že 150 let spreminja v ruševine. Tako izginja še eden zgodovinski pomnik in pomembna prvina pokrajinske identitete.

Ključne besede: Žusem, Kozjansko, grad

Abstract

This article offers information on and a brief history of the Žusem nobility and Žusem Castle in Kozjansko. At the beginning of the 11th century, the land was a free (allodial) possession of the Savinja border earl, William II. His wife, Hemma (St. Emma), inherited the estate and transferred it to the women's monastery in Krka (Gurk), Carinthia, which she had founded before she died. The Diocese of Gurk soon acquired the estate and granted it to German ministerial tenants.

The castle was most likely built in the 12th century and was essentially Romanesque. It was expanded and repaired several times during the Gothic period, but it took on its final form in the late Renaissance when the entire west side was built, together with two defensive towers. The last owner removed the roof and partially demolished the castle in 1871, leaving the once-mighty structure in ruins for 150 years. As a result, another historical monument and integral part of the landscape's identity is being eradicated.

Keywords: Žusem, Kozjansko, castle

1 Uvod

V članku na kratko predstavimo razvoj žusemskega gospostva in gradu Žusem na Kozjanskem. Tematika je na prvi pogled bolj zgodovinska, a v resnici ima mnogo geografskih prvin, saj med drugim na srednjeveškem in novoveškem fevdalnem sistemu temelji današnja zemljiška razdelitev, marsikatera

gospodarska dejavnost izvira iz tedanjih časov, prav tako pa so bili in so še danes gradovi pomembna prvina pokrajinske identitete in s tem kulturne dediščine ter različnega (narodnega) izročila.

Kakor smo z veseljem ugotavljali v eni od prejšnjih števil, da se je grad Žovnek pri Braslovčah iz ruševine, ki jo je že preraščalo

trnje, dvignil kot Feniks, tokrat pišemo o skoraj pozabljenem gradu Žusem, ki počasi a nezadržno propada že 150 let. Še več, pri pregledu literature in drugih virov nismo nikjer zasledili možne ohranitve ali revitalizacije. Zdi se, da je gradu usojena dokončna porušitev, kar bo velika škoda za našo zgodovino in pokrajino.

2 Zgodovinski okvir in začetki žusemskega gospodstva

Z veliko gotovostjo lahko trdimo, da je na Kozjanskem in Obsotelju že v 11. ali 12. stoletju nastalo kar nekaj gradov, resda pa so posredne ali neposredne omembe vsaj stoletje kasnejše.¹

Obmejno ozemlje je bilo takrat pomembno za obrambo pred Ogrji, ki so se ustalili vzhodno od nemške države (v 10. in 11. stol. *Imperium Romanum*, od sredine 12. stol. pa *Sacrum Imperium Romanum* – Sveto Rimsko cesarstvo (Dolinar in dr., 2011)).

Začetki žusemskega gospodstva, kakor tudi mnogih drugih v Posavinju, segajo v konec 10. stoletja, ko je nemški državi uspelo odriniti Ogre (Madžare) preko Sotle. Leta 1016 je tudi ozemlje okrog Rudnice, kjer je kasneje nastalo žusemsko gospodstvo, nemški cesar Henrik II. s kraljevsko darovnico podelil savinjskemu mejnemu grofu Viljemu II. (Breže-Seliškemu) kot alodialno posest². Po njegovi smrti l. 1036 je ogromno posest med Savo, Savinjo in Sotlo podedovala žena Hema (sv. Ema Pilštanjska) in ga l. 1043 darovala samostanu v koroški Krki (Gurk), kjer je kasneje (l. 1072) nastalo središče krške škofije.

Že proti koncu 11. stoletja je verjetno nastalo posvetno in cerkveno središče na Pilštanju. Krški škofje kot gospodje tukajšnjega ozemlja so mejili na Ogrsko in na obmejnem območju začeli postavljati obrambo pred Ogrji. To je bil po Koropcu (1984) poglavitni vzrok, da so tu

nastali novi gradovi, med njimi tudi Žusem in ne daleč stran še Žamerk nad Loko pri Žusmu. Tako imamo iz l. 1197 in 1199 omembo žameškega viteza Sigmarja, leta 1203 se omenja žusemski (Krki podložni) vitez Popon (Poppo de Süssenheim), leta 1208 pa se omenja ta isti Popon z bratom Henrikom (Poppo et frater eius Hainrikus de Süssenheim) (Kos, 1928, št. 54 in 131). Poimenovanji za oba gradova sta nemški: Saldenberch in Süssenheim. Žusemsko gospodstvo (Sladki dom) naj bi ime dobilo po okoliških vinogradih (okrog Babne Gore) (Koropec, cit. delo). Koropec tudi meni, da sta vazala krške cerkve viteza Popon in Sigmar gotovo prišla s Koroške (»iz severnih krajev«), Sigmar morda iz Žalema (Saltenheim-Saldenheim oz. Seltenheim) – približno 5 km severozahodno od Celovca. Gradova sta bila vojaško sprva podrejena kunšperškemu gradu, Albreht Žusemski pa je bil leta 1329 po volji krškega škofa vojaško podrejen Planinskemu in ne več Kunšperškemu gradu (gospodu).

V prvi polovici 13. stoletja naletimo na že omenjenega Henrika Žusemskega in na njegovega sina Friderika, leta 1259 na Friderika in Henrika. Sredi 14. stoletja se omenjata Henrik (Heinzel) in Albrecht, ki sta mdr. leta 1364 priznala žusemsko trdnjavo (*vest*) za fevd Celjskih³, ki so ga posedovali od 1364 do 1404. V dedni listini iz l. 1392 se omenjajo Friderik, Viljem, Janez in Rajnpreht, bratje Žusemski, kako si bodo delili očetovo imetje in dolgove. Omenja se tudi mati Ana (Koropec, cit. delo).

Leta 1404 sta sprejela žusemski grad od krškega škofa v fevd Janez Žusemski in njegov nečak Andrej. Slednji je takrat kupil in dobil v fevd tudi sosednji Žamerk, saj so Žamerški izumrli že okrog l. 1310. Sredi 15. stoletja je grad postal razvalina, saj je leta 1458 sin Andreja Žusemskega dobil v posest že razvaline tega gradu (Gradovi Slovenije, b. d.a).

Začetki žusemskega gospodstva, kakor tudi mnogih drugih v Posavinju, segajo v konec 10. stoletja, ko je nemški državi uspelo odriniti Ogre preko Sotle.

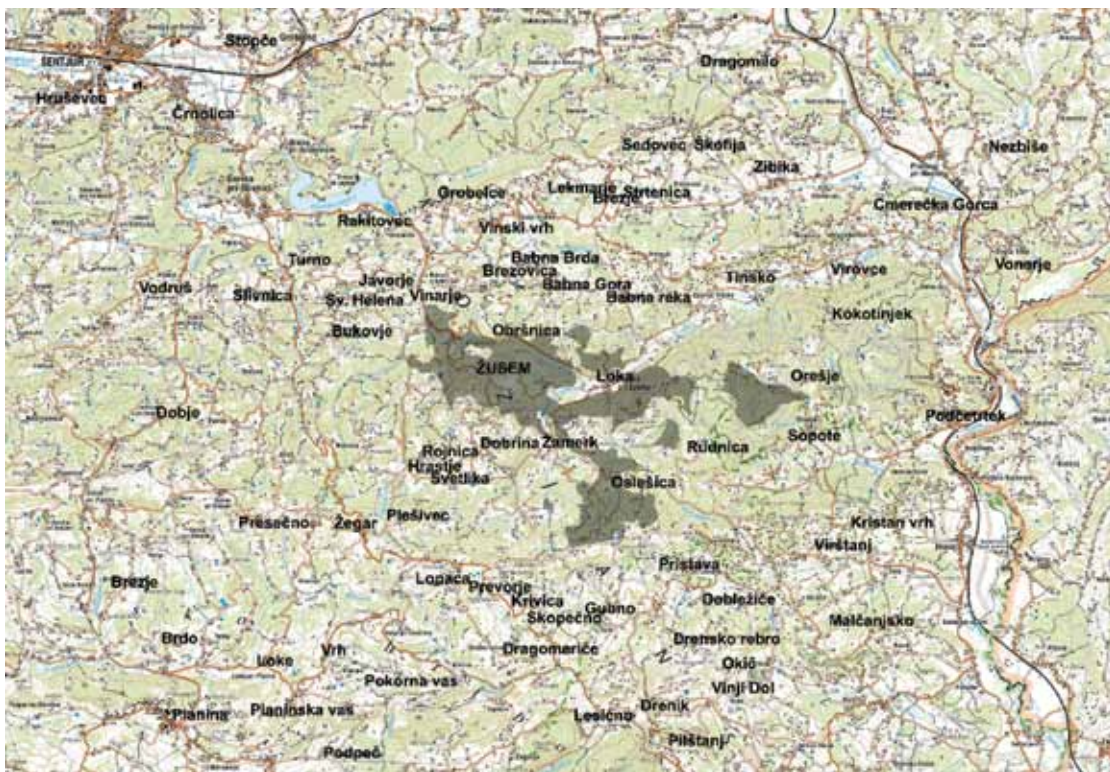
1 Tako se grad v Podčetrtru prvič omenja l. 1261 kot castrum Lansperch (Gradovi.net) in l. 1279 kot castrum Landsperg (Zahn, 1893, 504), prvi grad na Pilštanju l. 1185 kot castrum Pilstain (Zahn, cit. delo, 29), grad na Planini pri Sevnici l. 1227 (Gradovi.net) in l. 1250 kot castrum Mvnpars (Zahn, cit. delo, 342), grad v Podsredi l. 1213 kot castrum Herberch (Zahn, cit. delo, 260) in grad pri Kunšperku l. 1305 kot hovs Chnigesperch (Zahn, cit. delo, 108). Žusmu bližnji grad Žamerk se v tem obdobju ne omenja kot grad, se pa l. 1256 omenja kraj kot Seldenberch (Zahn, 1893, 409). Grad je bil že v sredini 15. stoletja razvalina.

2 O tem smo pisali že v prispevku o Pilštanju v tej reviji št. 3/2022. Če povzamemo: V 10. stoletju je ozemlje Kozjanskega pripadalo savinjskemu mejnemu grofu Englburtu Pilštanjskemu, v začetku 11. stoletja pa njegovi hčeri sv. Hemi Pilštanjski - Selski, ki naj bi se rodila leta 982 ali 983 (če ne še prej) na Pilštanju. Po smrti moža Viljema II., grofa v Brežah in mejnega grofa Savinjske marke, l. 1036 (v številki 4/2022 smo napačno zapisali letnico 1015), in sinov Viljema in Hartvika, ki sta umrla že prej (Simoniti in Štih, 2009, 56), je svojo posest izročila solnograški cerkvi oz. ženskemu samostanu v Krki (Gurk) na Koroškem, ki ga je ustanovila leta 1043, in pa sorodniku Ažvinu, zavetniku krške cerkve in samostana. Po Hemini smrti (verjetno l. 1045) je samostan propadal, tako da je salzburški nadškof Gebhard (1060–1080) razgnal nune in s samostanskim imetjem obdaril leta 1072 ustanovljeno krško škofijo. Krški škofje so dajali obsežna posestva v najem raznim ministerialom, ki so v prvem obdobju imeli v zajmu tudi Žusem.

3 Orožen (1971, 176) piše, da je grad l. 1364 izročil grofoma Ulriku I. in Hermanu I. Celjskemu in ga vzel nazaj kot fevd Ivan Žusemski (Hansel Sussenheimer) in ne omenjena brata, kakor navaja Koropec (1984, 3). Enako kot Koropec piše tudi Stopar (1984, 140).

Slika 1: Naselja v Obsotelju in na Kozjanskem, kjer so imeli sredi 15. stoletja posest Žusemski (ne nujno celotna naselja oz. vse kmetije) (Koropec, 1984, str. 5).

Temno označena je dominikalna posest gospostva ob nastanku Franciscejskega katastra (1825).

3 Razvoj žusemskega gospostva

Približen obseg žusemskega gospostva izvemo iz omembe različnih krajev, kjer so bili žusemski podložniki že ob sami omembi kraja ali so postali podložni Žusmu kasneje. Tako se v drugi polovici 13. stoletja v listinah prvič omenjajo Strtenica (1263 Terztioniz) (Zahn, 1893, 447), Malčanjško pri Veračah (1275 Malzach), Virštanj (1275 Vieristein) (Zahn, 1893, 325, 498) in Vinji Dol (1286 Weintal) pri Drenskem Rebru (Zahn, 1893, 502).

V listinah iz 14. stoletja so prve omembe krajev: Drozgomet (1332 Druzgomet) pri Strtenici, Zibika (1332 Sybkaw) (Zahn, 1893, 462) in Grobelce (1341 Gewbliz) s trdnjavo (1362 Gröblich das fest) (Zahn, 1893, 237), kjer so že v naslednjem stoletju živele žusemske podložniške družine.

Iz 15. stoletja so omembe podložniških družin v različnih naseljih, od katerih se nekatera omenjajo prvič, npr. Lekmarje (1404 Nekmer) in Zgornje Tinsko (1404 superius Tinsk) (Zahn, 1893, 134, 352), Obršnica pri Babni Reki (1414 Oberssicz) (Zahn, 1893, 362), Gubno

(1424 Gawn) (Zahn, 1893, 242), Cerovec (1436 Zerowez), Javorje (1436 Aharn) (Zahn, 1893, 279), Babna Gora (1466 Papenberg), Brezovica pri Babnih Brdih (1466 Bresobecz), pa tudi zaselka Zakelj pri Podpeči⁴ (1428 Sakel) (Zahn, 1893, 406) in Kladje pri Lokah⁵ (1466 Clade) (Zahn, 1893, 18, 99), sicer na območju gospostva Planina (pri Sevnici). Tako je nastalo kar obsežno zemljiško gospostvo (Slika 1).

Koropec piše (cit. delo, 4), da se novo poglavje Žusemskih odpira z letom 1425. Takrat je vetrinjski samostan prodal vitezu Andreju Žusemskemu pravico do letnega činža od domcev (*hofsteten*) s pripadajočo posestjo pred Ulrikovimi vrati pri Mariboru. Še isto leto je Andrej kupil kot vladarjev fevd 12 kmetij in dvor v Močni (zahodno od Lenarta v Slovenskih goricah) pa tudi posesti pri Slovenjem Gradcu, Andrejeva žena Liza je leta 1433 kupila še šentpavelski vinograd na Prošekcu pri Bresternici (zahodno od Maribora). Leta 1437 si je Andrej sposodil pri celjskem knezu Frideriku II. 2000 funtov in mu zanje zastavil svoje žusemsko zemljiško gospostvo. Andrej Žusemski je takrat obljubil, »da bo s svojim gradom in pripadajočimi posestvi grofu⁶

4 V obsegu dveh polžupnic (župnica velja za dve kmetiji), po ene kmetije in pustote ter mlina (Koropec, 1984, 8).

5 V obsegu dveh kmetij, po enega dvojnega domca in domca (Koropec, cit. delo, 8). Enako imenovan zaselek se omenja tudi v urbarjih gospostva Planina (Zahn, prav tam).

6 Jeseni 1436 je cesar Sigismund Luksemburški povzdignil Celjske v državne kneze, a Friderika tu citirani avtor še navaja kot grofa.

Frideriku Celjskemu vedno na uslugo in bo njega in njegove naslednike priznaval kot svoje zakonite fevdne gospode» (Orožen, 1971, 176). Celjski so tako posedovali gospodstvo od l. 1437 do izumrtja l. 1456. Iz žusemskega gradu, ki ga je še obdržal v upravi, se je preselil v Betnavo⁷. Leta 1444 je vladar začasno zastavil Andreju Žusemskemu svoje slovenjgraško gospodstvo, ker mu je dolgoval 400 funtov. Andrej je posedoval tudi krške in vladarjeve fevde, vezane na zemljiški gospodstvu Vitanje in Vodriž (južno od Slovenj Gradca). Leta 1449 je kupil od Andreja Ložniškega za žusemsko zemljiško gospodstvo več njegovih kmetij in drugih posesti. Andrej Žusemski je umrl med letoma 1454 in 1458.

Ravno tako podjeten kot oče Andrej je bil tudi sin Janez. Ker je bil poročen z Lizo Pesniško, je pridobil posest Vartenhajn (severno od Rač pri Mariboru, zaradi bližnjega mariborskega letališča so leta 1976 Vartenhajn porušili). Leta 1458 je Janez sprejel od krškega škofa po očetu podedovano žusemsko zemljiško gospodstvo in žamerske ruševine (*Burgstall*), po materi podedovani Valdek (severozahodno od Vitanja), Celje, kjer je leta 1464 prevzel od Habsburžanov

⁷ Še pred letom 1413 se je Andrej Žusemski poročil z Lizo, hčerko Vida Betnavskega (Wintnauer), ki je imel v lasti gospodstvo Betnava južno od Maribora.

v oskrbo grad (listine pričajo, da je bil tam še leta 1472), Konjice, kjer je bil prav tako grajski oskrbnik (omemba l. 1474 in 1479), še od prej je posedoval tudi Betnavo pri Mariboru.

Po Andrejevem sinu Janezu Žusemskemu je leta 1480 prevzel vladarjeva zemljiška gospodstva Konjice, Valdek in Žusem njegov nečak Bernard Lichtenberger in jih najverjetneje posedoval le 4 leta. Za njim je bil upravnik žusemskega zemljiškega gospodstva Jurij Katzendorfer. Do leta 1494 je vladarjev (ne več krški) Žusem bil zastavljen Pavlu Buchwaldu, od istega leta dalje izročen v upravo Ahacu Mutmannsdorferju, poročenemu z vdovo Andrejevega sina Janeza Žusemskega. Mutmannsdorferju je vladar že hitro po smrti Janeza Žusemskega zastavil (izročil) dele žusemskega zemljiškega gospodstva. Leta 1496 so sestavili nov urbar (prejšnji iz l. 1480), kjer so natančno popisali kmečke dajatve, in je izvrsten vir za preučevanje takratnega žusemskega gospodstva. Urbar priča, da je vladar zastavil Žusemskim v 40 naseljih (za orientacijo Slika 1) okrog polovico od 188 podložniških družin. Urbar kaže, da je prihajalo do koncentracije kmečke posesti le v manjši meri, zaradi vojnega (turškega) pustošenja pa je bilo tudi precej pustot. Nov urbar so sestavili l. 1524 (Koropec, cit. delo).

Sliki 2 in 3: Spomenik zadnjemu lastniku gradu in šmarskemu županu Leopoldu Fieglmüllerju (1816–1890) pred žusemsko cerkvijo sv. Jakoba

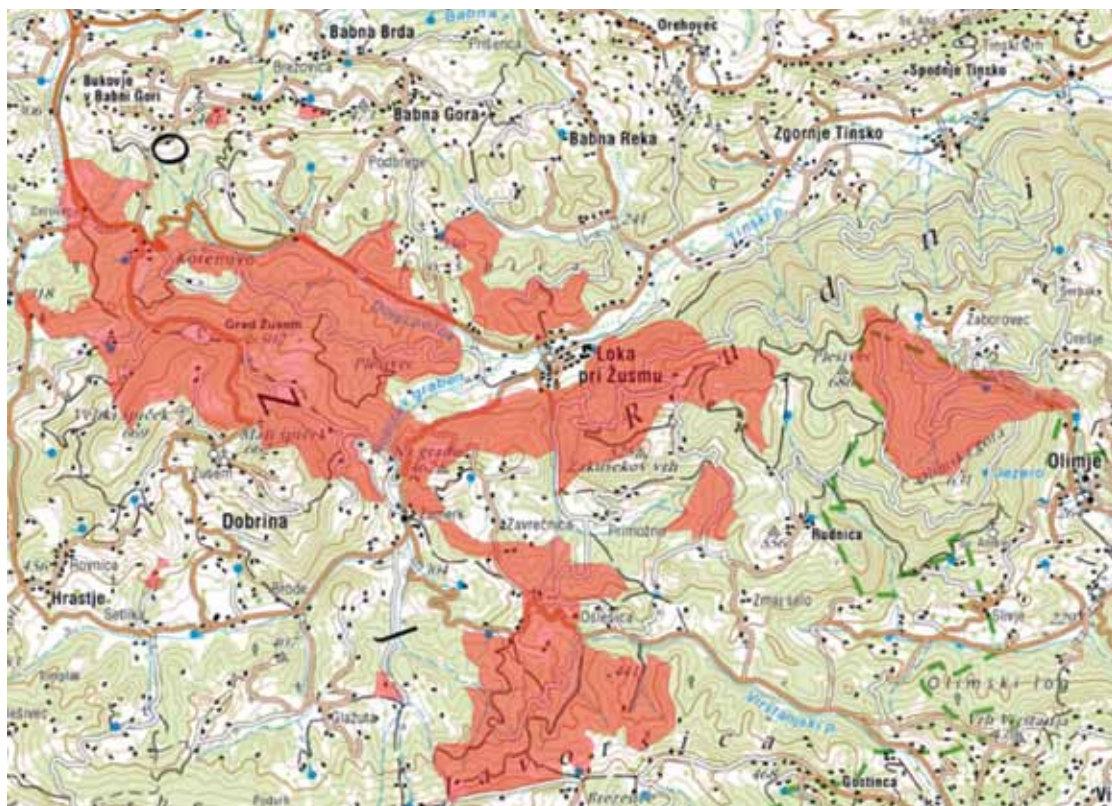
Ob njem je bila pokopana tudi hčerka Leopoldina Dobovišek (1849–1883). Podružnična cerkev se ponša tudi z imenitnim lestencem iz l. 1885, obnovljenim l. 2020, izdelkom domače steklarne (glažute) v Loki, ki je delovala med letoma 1839 in 1886. Podrobneje je o rodbini pisal Rošker (2016).

Foto: Anton Polšak, februar 2024

Slika 4: Gospodstvo Žusem (Süssenheim) okrog l. 1823, ko je bil lastnik Joseph Chamare de Herbuval.

Rdeče označeno območje predstavlja dominikalno posest gospostva ob nastanku Franciscejskega katastra, ki je še vedno obsegala 813 ha oziroma 1413 oralov površin, od tega je bila velika večina gozda.

Vir: Arhiv RS: VAC

Gospodarske razmere na žusemskem gospostvu so se spremenile v 1. polovici 16. stoletja, ko je notranjeavstrijski vladar Ferdinand I. Habsburški postal tudi ogrski kralj. S tem meja med Nemškim cesarstvom in Ogrsko ni bila več prepreka za gospodarske stike.

Gospodarske razmere na žusemskem gospostvu so se spremenile v 1. polovici 16. stoletja, ko je notranjeavstrijski vladar Ferdinand I. Habsburški postal tudi ogrski kralj. S tem meja med Nemškim cesarstvom in Ogrsko ni bila več prepreka za gospodarske stike. Leta 1528 je plemič Andrej Altenhaus (umrl l. 1543) vladarju posodil 2000 funtov in zanje dobil v zastavo žusemsko zemljiško gospostvo. Nasledil ga je sin Franc. Ta je leta 1550 dobil vladarjevo žusemsko zemljiško gospostvo v dosmrtno zastavo za 4700 goldinarjev (funtov). Dodatno je moral na vladarjev račun zboljšati grajske stavbe v vrednosti 400 goldinarjev. Poleg Žusma je posedoval tudi Brezovec v Veliki Brezi (severovzhodno od Laškega). V njegovem času so l. 1566 sestavili nov popis podložniških družin, ki so jih našteali 151 oziroma okoli 20 % več kot konec 15. stoletja v istih naseljih. Podložniška družina je imela povprečno za 4 orne dneve njiv in travnikov za 3 dni košnje. Leta 1579 in 1624 so nastali novi urbarialni zapisi, ki jih je Koropec podrobno navedel (cit. delo, str. 14–22). Naj povzamemo, da so takrat našteali 170 žusemskemu

gospostvu podložnih družin, da je bilo manj drobne posesti in je torej prihajalo do koncentracije posesti (zlasti zaradi delitve gmajn in krčenja rut) in da se je število pušč skrčilo za približno polovico. Število mlinov je naraslo z 12 na 16.

Po Sigmundu Altenhausu (umrl l. 1581) je postal gospodar žusemskega zemljiškega gospostva Krištof Kronegger, a ga je že l. 1583 nasledil Inocenc Moškon (1583–1620) iz dobro znane in premožne plemiške rodbine. Leta 1616 ga je odkupil od deželnega kneza v dedno last (Stopar, 1993, 141). Leta 1624 ga je nasledil baron Polikarp Scheidt.⁸

Sledili so baroni Reisi(n)gi⁹ (1663–1724), grofje Petazzi (1724–1787: najprej Izabela Petazzi, hčerka Dominika Reisinga), grofje de Herbuval (1787–1848), A. Ritter (1848–1850), dr. F. Fürst (1850–1858) in od l. 1860 ali 1864 glažutarski podjetnik Leopold Fieglmüller, ki ga je iz davčnih razlogov leta 1871 razkril in pet let pozneje deloma porušil. V njegovem času je pri Loki delovala njegova glažuta, l. 1871 pa je v Loki postavil

⁸ Predsednik notranjeavstrijske dvorne komore, upravitelj štajerske dežele, cesarjev tajni svetnik in komornik, zemljiški gospod Humperka (južno od Celovca), Žlemerga (severovzhodno od Maribora), Wolkensteina in radgonskega Šahenturna. Takrat so spisali nov urbar za gospostvo, ki smo ga omenili že zgoraj. Curk (1984, 25) omenja, da gradu od deželnega kneza ni odkupil Inocenc Moškon, ampak prav baron Polikarp Scheidt.

⁹ L. 1703 grof Rudolf Reising s 83 »podložnimi ognjišči« (Stopar, 1993, 141).

cerkvico sv. Leopolda. V njej je danes muzejska zbirka Glažute na območju Žusma. Od l. 1892 je grad posedovala Josefina Marek, od l. 1914 pa H. Geringer (Cvelfar, 2010). Po Wikipediji (Grad Žusem) naj bi v začetku 20. stoletja posestvo imela splošna hranilnica iz Linza v Avstriji.

O žusemskem gradu je ohranjenih tudi mnogo zanimivih legend (Artiček, 2024; Gradovi Slovenije, b. d.b).

4 Grad Žusem

Grad Žusem se prvič omenja posredno leta 1203 v darilni listini krškega ministeriala viteza Poppo de Suzzenheima (Curk, 1984, 25) in neposredno l. 1364 kot *vest Süssenheim*, l. 1414 kot *vest Suessemhaim* ter l. 1437 kot *haws unnd gesloss Süssenheim* (Zahn, 1894, 472).

Iz neposrednih omemb je razvidno, da je grad v 14. stoletju obsegal le stolpasto jedro (*vest, gesloss*), kateremu so pred letom 1437 dodali tudi stanovanjsko poslopje (*haws*). Pozidali so ga na rahli vzpetini (514 m) pod Žusmom. Vojaško-obrambno so bili Žusemski najprej podrejeni ministerialom s Podčetrtna (Landsberga), od leta 1212 Kunšperka in od leta 1329 Planine, kar smo že omenili.

Leta 1550 je cesar Karel V. dovolil Francu Altenhausu popraviti grad za 400 funtov¹⁰ na račun za toliko povečane zastavnine. Leta 1559 je celjski mestni pisar in član komisije za popis deželno knežjih posesti D. Kupič ocenil grad in njegovo gospodstvo. Pomemben je podatek, da je imela grajska kapela križni obok iz klesanega kamna, iz česar se da sklepati, da je bila gotška. Nato navaja, da sta ob gradu stala konjski hlev in pristava. Leta 1624 se omenja še opekarna, pod gradom je bil še ribnik, ki se omenja že leta 1496. Leta 1607 so pregovarjali Inocenca Moscona, da bi popravil zanemarjeno kapelo, kar lahko pomeni, da zanj niso skrbeli in da v njej verjetno tudi ni bilo verskih obredov. Grad so 5. maja 1635 oplenili uporni kmetje, leta 1695 pa je pogorel. Nastala je znatna škoda, ki jo je celjski stavbni mojster J. Satler ocenil na 2188 funtov (Curk, 1984, 25).

Žusem je bil kot večina naših gradov iz srednjega veka, ki so se ohranili do 19. stoletja, rezultat številnih prezidav. Vischer ga je leta 1681 upodobil kot mogočno stolpasto hišo, kjer lahko

Slika 5: Grad Žusem na Vischerjevi upodobitvi okrog l. 1681, torej nekaj let pred tem, ko je delno pogorel.

Vir: Vischer, Georg Matthäus (1681)

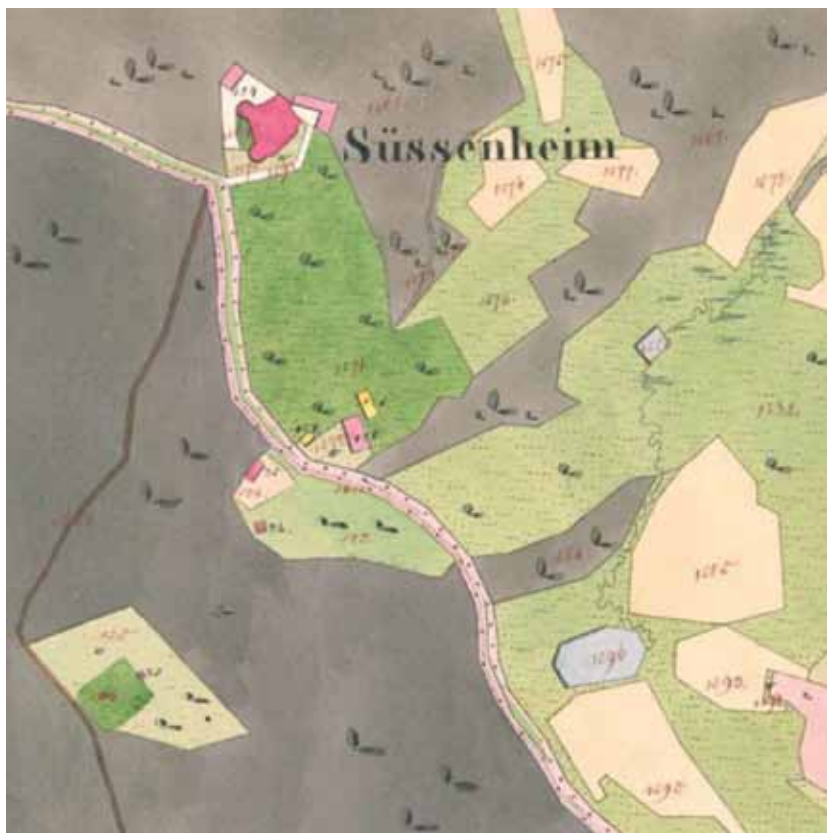
Slika 6: Grad Žusem na Reichertovi upodobitvi okrog l. 1863/64

Vidimo stanje gradu nekaj let pred opustitvijo. Na sliki ni nič kaj podoben gradu na Vischerjevi upodobitvi ali današnji predstavi glede na razvaline, a gotovo gre za žusemski grad, saj na Štajerskem ni bilo nobenega drugega gradu z enakim imenom. V prid tej trditvi je tudi dejstvo, da je upodobljena visoka stavba z zvončasto streho kapele v ozadju.

Vir: Reichert, C. (1863–1864)

Iz neposrednih omemb je razvidno, da je grad v 14. stoletju obsegal le stolpasto jedro (*vest, gesloss*), kateremu so pred letom 1437 dodali tudi stanovanjsko poslopje (*haws*). Pozidali so ga na rahli vzpetini (514 m) pod Žusmom.

¹⁰ Denarna enota pribl. od 14. do 18. stoletja, ki se deli na 240 srebrnikov. V 14. stoletju je enota tudi marka, ki se deli na 160 srebrnikov. Kasnejša enota je goldinar, v habsburških deželah od 1754 do 1892. Do 1857 se je delil na 60 krajcarjev, nato pa na 100 krajcarjev.

Slika 7: Žusem na Franciscejskem katastru

Južno od gradu so bila gospodarska poslopja in ribnik, ki je še danes na istem mestu v lasti tamkajšnje kmetije.

Vir: Arcanum. Habsburg Empire – Cadastral maps (XIX. century) <https://maps.arcanum.com/en/>

pod strešnim zidcem grajskega jedra opazimo leseni zunanji obrambni hodnik. Na vzhodni strani je bila k stavbnemu jedru prislonjena grajska kapela, katere stolpič je lepo viden tako na Vischerjevi (1681) kot Kaiserjevi (1824/1833) in Reichertovi (1863/64) upodobitvi. Ob to jedro je bil kasneje na zahodni strani prislonjen trinadstropen šestosni stanovanjski trakt z dvema mogočnima okroglima stolpoma. Pritličje, ki je bilo obokano in je rabilo za klet, je bilo utrjeno z renesančnimi strelnimi nišami s ključastimi, iz enega kamna izklesanimi strelnicami (Curk, 1984, 25 in 26; Slika 8).

Okna s kamnitimi profili so v 3. nadstropju krasila trikotna čela poznorenesančnega porekla. Tako povečan grad je tvoril precej nepravilen kvadrat v velikosti okrog 33 x 33 m z nekoliko izstopajočima stolpoma. Do gradu je bila z južne in zahodne strani speljana obzidana pot, dodatno zavarovana še z zunanjim in notranjim vhodnim stolpičem (Vischerjeva upodobitev, Slika 5). Podporni zid je viden še danes.

Danes skoraj povsem zasuto grajsko jedro skriva pozneje obzidani vogal prvotnega romanskega gradu, ki ga opredeljujejo klesani ogelniki. Dokaj pravilna zidava severne stene (Slika 14) kaže stik dveh gradbenih faz (desne renesančne in starejše leve, a zaradi prezidav težko določljive starosti). Na severni strani je ostanek gotske kapele, ves zahodni del pa je poznorenesančni stanovanjski trakt s stolpoma iz 17. stoletja, katerega zidovje še stoji, od stolpov pa je delno ohranjen le jugozahodni (Slika 15).

Slika 8: Kletne line na zahodni strani gradu

Posebnost so bile kamnite strelne niše, ki jih ni več.

Foto: Anton Polšak, marec 2021

Slika 9: Stopnice v zidu kot prehod iz tretje etaže v podstrešje gradu

Foto: Anton Polšak, februar 2023

Slika 10: Grad Žusem na fotografiji Josipa Šašla I. 1935

Vir: Slovenski etnografski muzej

Slika 11: Grad iz zraka

Na levi strani so jasno vidni grajski prostori iz poznorenesančnega obdobja, na desni pa je bolj porušen, v osnovi gotski ali celo romanski del gradu.

Foto: Anton Polšak, februar 2024

Slika 12: Grad s severozahoda

Dobro je viden poznorenesančni del gradu: čelna stena s tremi stanovanjskimi etažami, del jugozahodnega obrambnega stolpa, medtem ko od severozahodnega obrambnega stolpa ni več sledu. V ozadju je romansko-gotsko jedro s prezidavami, ki je v osredju na debelo zasuto z gradivom. V razvalinah ni bolje ohranjenih arhitekturnih detajlov, razen nekaj arkadnih lokov v kletni etaži in pritličju ter klesancev v stolpu, prav tako ni več kamnitih okenskih okvirjev, ki jih še omenja Stele (1923). V južni steni so še delno ohranjene stopnice v zidu za prehod iz tretje etaže v podstrešni del gradu.

Foto: Anton Polšak, februar 2024

Slika 13: Pogled na grad z jugovzhoda

V ospredju je bolj razvaljen starejši del gradu, v ozadju poznorenesančni del.

Foto: Anton Polšak, februar 2024

Slika 14: Severna stena gradu

Da je bil grad dozidan, dokazuje dobro vidna razmejitev starejšega (verjetno gotskega in ne prvotnega romanskega) jedra in renesančne dozidave.

Slika 15: Južna stena gradu z okroglim stolpom

Ohranjena je le polovica stene; lepo je viden kamniti venec.

Foto: Anton Polšak, marec 2021

5 Namesto zaključka

Pred očmi domačinov in strokovne javnosti počasi izginja še en spomenik kulturne dediščine na Kozjanskem. Grad se podira že dobrih 150 let in je danes v takšnem stanju, da ga skoraj ni več niti smiselno niti možno rešiti. Od pomembnejših arhitekturnih elementov na gradu ni ostalo skoraj nič, že davno so bili odstranjeni kamniti profili oken, ki so jih krasila trikotna čela poznorenesančnega porekla, in ključaste niše v linah kletne etaže. Gotovo bi med razvaljenim gradivom našli še marsikaj zanimivega. Ob pregledu različnih virov in dokumentov, ki jih najdemo na spletu, nismo našli niti enega, ki bi omenjal obnovo ali vseboval kakršnekoli zamisli za konzervacijo. Ali je njegova lega v hriboviti kozjanski pokrajini preveč odročna ali je varovanje kulturne dediščine pri nas le prazna beseda? Gradu enostavno ne bi smeli spregledati!

6 Viri in literatura

Arhiv Republike Slovenije. VAC – Virtualna arhivska čitalnica. Franciscejski kataster za Štajersko: Celjska kresija, C 170 Loka pri Žusmu, k.o. <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/archivePlanSearch?path=1000001,1,653381,653535,653582,23253>

Artiček, D. (2014). *Legende grofije Žusemske*. 2. izd. Samozaložba.

Curk, J. (1984). Zemljiško gospostvo Žusem – gradbenozgodovinska skica. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 55, 23–37.

Cvelfar, B. (ur). (2010). *Vodnik po fondih in zbirkah*. Zgodovinski arhiv Celje. <https://doczz.net/doc/6886453/vodnik-po-fondih-in-zbirkah-2010> (str. 269).

Dolinar, F. M., Gabrič, A., Golec, B., Kosi, M., Nabergoj, T., in Rihtaršič, M. (2011). *Slovenski zgodovinski atlas*. Nova revija.

Gradovi Slovenije (b. d.a). Grad Žamerk. <https://gradovislovenije.si/project/zamerk/>

Gradovi Slovenije (b. d.b). Legende o Žusemskem gradu. <https://gradovislovenije.si/legende-o-zusemskem-gradu/>

Kaiser, J. F. (1824/1833). *Lithographirte Ansichten der Stayermarkischen Stadte, Markte und Schlosser*. <http://www.dlib.si> (https://www.europeana.eu/en/item/92068/URN:NBN:SI_IMG_CWVLK9TO)

Koropec, J. (1984). Zemljiško gospostvo Žusem do 17. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 55, 1–22.

Orožen, J. (1971). *Zgodovina Celja in okolice. I. del: od začetka do l. 1848*. Celjski zbornik 1971, posebna izdaja.

Reichert, C. (1863–1864). *Album, Steiermarks sämtliche interessante Schlösser, Burgruinen, Städte, Märkte, Kirchen und Klöster enthaltend / Einst und jetzt*. Knj. II. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-B9YJYQAJ>

Rošker, J. (2016). *Zadnji žusemski graščaki, kozjanski steklarji, trgovci in loški učitelji: monografija o družinah: Fieglmiller, Dobovišek in Roškar* (2. dopolnjena izd., str. 104). Društvo Izviri.

Stele, F. (1923). *Žusem, župna cerkev sv. Valentina, grad, znamenje (zapiski)*. GisKD pregledovalnik: Babna Gora – Razvaline gradu Žusem. https://situla.gov.si/SL_INDOK_ZAP_z001-0135.html

Stopar, I. (1993). *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knj. 5, Med Kozjanskim in porečjem Save: občine Brežice, Krško, Sevnica, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah* (str. 167). Viharnik; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Štih, P., Simoniti, V., Vodopivec, P. (2008). *Slovenska zgodovina. Družba – politika – kultura*. <https://www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:902>

Vischer, G. M. (1681). *Topographia ducatus Stiriae*. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-HJ7Z8QR7>

Wikipedia. Grad Žusem. https://sl.wikipedia.org/wiki/Grad_%C5%BDusem

Zahn, J. (1893). *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien. <https://diglib.tugraz.at/ortsnamenbuch-der-steiermark-im-mittelalter-1893>

Več o doživljajski Grajski učni poti Žusem najdeš na: <https://www.turizem-sentjur.com/.../Dozivljajska-Grajska.../>

Slika 16: Razvaljena notranjost renesančnega dela gradu

Na levi strani je viden obok v pritličju med severno in srednjo sobo, levo pa naknadno zazidan prehod v starejši vzhodni (gotski ali morda v osnovi še romanski) del gradu.

Slika 17: Jugozahodni renesančni obrambni stolp

V notranjosti v veliki meri razvaljenega okroglega obrambnega stolpa so delno ohranjeni oboki v prvi etaži. Lepo je vidna tudi meja med kletjo in prvo etažo.

Foto: Anton Polšak, februar 2024